

mondialisering van nme

van binnen naar buiten naar binnen

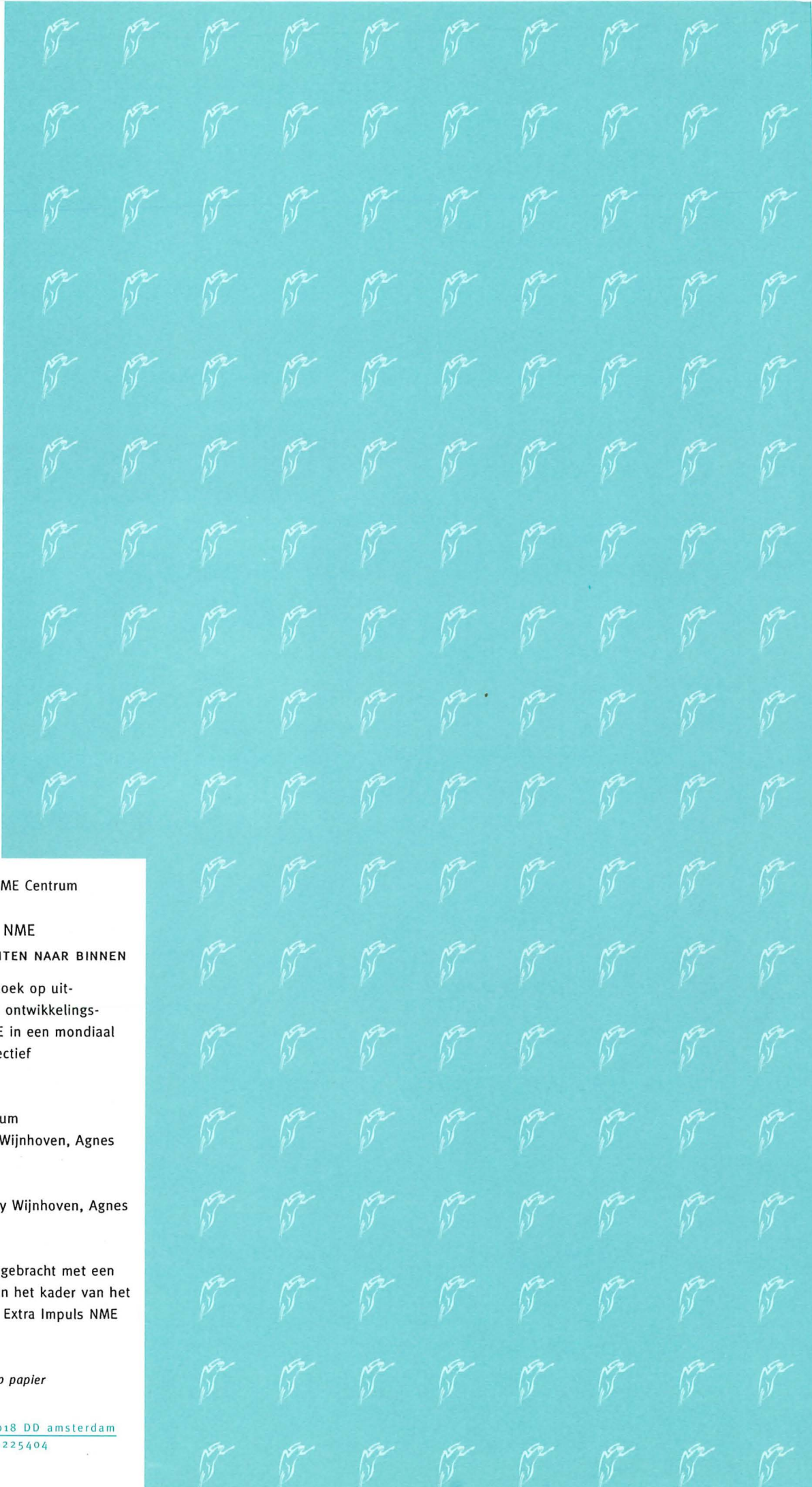

verslag

onderzoek naar activiteiten
voor 4 - 12 jarigen

amsterdams
**NATUUR &
MILIEU**
EDUCATIE CENTRUM

© Uitgave: Amsterdams NME Centrum

**MONDIALISERING VAN NME
VAN BINNEN NAAR BUITEN NAAR BINNEN**

Verslag van een onderzoek op uitvoeringsniveau naar de ontwikkelingsmogelijkheden van NME in een mondiaal en intercultureel perspectief

Onder redactie van het
Amsterdams NME Centrum
(Lydia Haafkens, Betty Wijnhoven, Agnes Bergveld)

Lay-out: Frisse Wind

Uitvoering lay-out: Betty Wijnhoven, Agnes Bergveld

Dit project is tot stand gebracht met een subsidie van de NCDO in het kader van het stimuleringsprogramma Extra Impuls NME

oktober 2000

Gedrukt op 100% kringloop papier

Inhoud

1 Inleiding	3
2 Opzet en uitvoering	4
3 Beschrijving van de uitvoeringsprojecten	
- Kinder Milieu Band 21	5
- Mondiale speurtocht	6
- Stedenband Haarlem - Mutare	7
- Hutspot, cous-cous en jamma-jamma	8
- Ecokids multicultureel	9
- NME in de Verlengde Schooldag	10
- Beelden van Afrika	11
4 Vervolgactiviteiten	
- Kruidenlessen in Amsterdam-Zuidoost	12
- Schooltuinen - Wereldtuinen	12
- Vogelvriendenhuis in Marokko en gierzwaluwproject	12
- Andere activiteiten	13
5 Conclusies en aanbevelingen	
DEFINITIES NIET ALTIJD NODIG	14
BEGIN BIJ DE PRAKTIJK DIE VOOR HET OPRAPEN LIGT	14
MONDIALISERING VAN NME DAAGT UIT TOT HET ONTWIKKELEN VAN NIEUWE VORMEN	15
SAMENWERKEN GEEFT VOLDOENING	15
UITWISSELING TUSSEN KINDEREN INSPIREERT	15
VOORAL DOORGAAN!	15
Bijlagen	
1 Projectplan 'Mondialisering van NME'	17
2 Inventarisatie proefprojecten	
- Begeleidende brief	20
- Vragenlijst	20
- Conclusies en aanbevelingen inventarisatie	22
3 Opzet verslaglegging van de pilots	23
4 Inleiding startbijeenkomst	25
5 Adreslijst en contactpersonen uitvoeringsprojecten	27
6 Afkortingen en verklarende betekenissen	28

1 Inleiding

Dit project is ontstaan uit mijn reeds lang bestaande behoefte om onze Nederlandse betrekkingen in de wereld tot uiting te laten komen in de praktijk van de natuur- en milieu-educatie. Dat heeft niet alleen een feitelijke achtergrond maar ook een ethische. We kunnen ons toch niet meer permitteren educatief werk uit te voeren zonder onze invloed op natuur en cultuur in andere delen van de wereld (en andersom) ter sprake te brengen?

Maar er is naast het onrecht in de wereld ook een veel positiever argument: culturen hebben elkaar veel te vertellen waardoor nauwere banden, begrip voor elkaar kunnen ontstaan. We zitten, om het zo maar eens te zeggen, tegenwoordig op elkaars lip. Zo ben ik onder de indruk van het plezier dat kinderen hebben gehad bij het samenstellen van een internationaal kookboekje, ook vóór kinderen. Het is geïnspireerd op één van de projecten die in deze rapportage worden beschreven. Het is een klein juweel geworden.

Daarom leek het zo logisch: een project tussen enkele lokale instellingen op het gebied van NME, een paar ontwikkelingsorganisaties en het IKC Natuurbeheer als spelarrangeur. Maar nee, het begon al heel anders dan verwacht: spanningen tussen de deelnemers. Waren het verschillen van inzicht over hoe je een project draait of waren het de inherente verschillen tussen de thema's van NME en ontwikkelingseducatie? Hoe het ook zij, we zijn eruit gekomen en het project is vanaf dat moment bijzonder goed verlopen. Het resultaat zal dan ook hopelijk de weg vrijmaken voor verdere samenwerking tussen beide educaties, niet alleen op lokaal: ook op regionaal en landelijk niveau. Maar dat ligt niet alleen aan de wil van instellingen en hun medewerkers. Er is gewoon tijd en geld voor nodig om de wederzijdse gewinning en de meerwaarde van elkaars nabijheid te ontdekken en te verzilveren. Het is dan ook jammer dat het oorspronkelijk gevraagde bedrag (f 200.000,-) werd gehalveerd. Maar aan de andere kant hebben we nu, voor de opdrachtgevers, een project met minder risico afgeleverd. En de eerste gesprekken over een krachtig vervolg hebben al plaatsgevonden.

Ik wil de leden van de projectgroep (Lydia Haafkens en Martin Camphuijsen, Amsterdams NME Centrum; Ronald Kohnen, COS Limburg; Madeleine Vreeburg, LSO en Theo Kuijpers van de Dienst Stadsbeheer/Milieu Den Haag) van harte bedanken voor de ontspannen en effectieve manier waarop we hebben samengewerkt. En aan Lydia een compliment voor de efficiënte manier waarop zij als 'motor' het project coördineerde en trok!

Op de achtergrond speelde het 4-grote-stedenoverleg NME een belangrijke stimulerende rol. Dat overleg heeft steeds positief gereageerd op impulsen die wij vanuit de projectgroep gaven. Hopelijk leidt dat ertoe dat ook in deze steden beide educaties elkaar beter weten te vinden.

Ik ben ook erg blij met de enthousiaste manier waarop de 7 pilots zijn verlopen: met weinig geld is een indrukwekkende hoeveelheid gedocumenteerde ervaring neergelegd. In onze conclusies zult u daarover meer lezen. Veel dank voor de boeiende resultaten. En als laatste dank ik de voormalige Interdepartementale Stuurgroep Extra Impuls voor het ter beschikking stellen van de gelden voor dit project.

We hopen dat we, samen met de andere projecten van het programma Mondialisering (Extra Impuls), een stap hebben gezet in de richting van het versmelten van de educaties die nu nog zo gescheiden opereren. Uit het recente boek over mondialisering en NME 'Pannenkoeken, burendiensten en wereldzeeën' (te bestellen bij het LSO te Amsterdam) kunt u de opbrengsten van het hele programma Mondialisering vernemen.

Tenslotte: we moeten af van uitspraken zoals ik die twee jaar geleden nog hoorde: "Biodiversiteit? Nee, dat heeft bij ons geen prioriteit. Wij werken aan armoede-problematiek". En omgekeerd.

Chris Maas Geesteranus

Voorzitter projectgroep Mondialisering van NME

2 Opzet en uitvoering

In juli 1998 heeft de NCDO groen licht gegeven voor de uitvoering van het project Mondialisering van NME. De begeleidingscommissie van het project, de projectgroep, heeft de plannen uitgewerkt tot het definitieve projectplan 'Mondialisering van NME'. In de projectgroep participeerden het IKC Natuurbeheer, LSO, COS-Nederland, COS-Limburg, het Amsterdams NME Centrum en de afdeling Natuur- en Milieucommunicatie van de gemeente Den Haag. De taak van de projectgroep bestond vooral uit het begeleiden en adviseren op hoofdlijnen en het bewaken van het proces van inhoudelijke verdieping. De verschillende invalshoeken van waaruit de projectgroep naar mondialisering van NME keek, (biodiversiteit/natuurbescherming, ontwikkelingssamenwerking, ontwikkelingseducatie en natuur- en milieueducatie), gaf het project een meerwaarde.

Het Amsterdams NME Centrum was penvoerder en coördinator. De taken van de coördinator bestonden uit inhoudelijke en organisatorische aansturing, het bewaken van de planning van de uitvoering van het project en de financiële verantwoording.

Het project is gefaseerd uitgevoerd. Er is begonnen met een inventarisatie van bestaande projecten en ervaringen om een beeld te krijgen van de stand van zaken t.a.v. mondialisering van NME. Het LSO heeft aan de hand van een vragenlijst bij lokale NME-centra en regionale COSsen de ervaringen met mondialisering van NME geïnventarieerd. De resultaten zijn vastgelegd in het Verslag inventarisatiefase Mondiale en Interculturele aspecten van NME (LSO, februari 1999). De conclusies en aanbevelingen uit dit verslag hebben geleid tot afbakening en concretisering van het project en tot de keuze van de proefprojecten.

Als doelgroep voor de pilotprojecten is gekozen voor kinderen in de basisschoolleeftijd (4-12 jaar). De proefprojecten zijn zo gekozen dat alle bouwen (van kleuters tot bovenbouw) vertegenwoordigd waren. De Inhoudelijke mogelijkheden voor mondialisering van NME werden vanuit verschillende invalshoeken onderzocht. De activiteiten sloten aan bij binnenschoolse activiteiten zoals schooltuinwerk (de mondiale speurtocht op de schooltuin) en uitwisselingsprojecten in het kader van scholenbanden of bij naschoolse activiteiten zoals de verlengde schooldag. Zowel op cognitief als op creatief gebied is geëxperimenteerd met verschillende werkvormen. Samenwerking tussen een lokaal NME-centrum en een andere organisatie zoals een COS of een Mondiaal Centrum was belangrijk. Alle projecten leverden concreet toepasbaar en vernieuwend materiaal op, dat

overdraagbaar is naar andere NME-organisaties en organisaties voor ontwikkelingseducatie.

Ook aan een aantal andere aspecten is aandacht gegeven. Dit betrof het formuleren van kennisdoelen en handelingsperspectieven, de aanscherping van waarden en normen t.a.v. mondialisering en de relatie met Lokale Agenda 21. Gedurende het gehele project is regelmatig via artikelen, workshops en studiedagen het thema bij NME-ers en studenten van lerarenopleidingen onder de aandacht gebracht.

Nadat de kaders waren vastgesteld is aan tien organisaties die een bijdrage aan de inventarisatie hadden geleverd, gevraagd een offerte voor een proefproject in te dienen. Men ontving een lijst met aandachtspunten aan de hand waarvan de offerte kon worden opgesteld. Van de 10 offertes zijn er zeven uitgekozen als proefproject. Deze kwamen samen grotendeels tegemoet aan de randvoorwaarden die de projectgroep zich had gesteld. Een kort verslag van elk van deze zeven projecten is opgenomen in hoofdstuk 3. Bijlage 5 geeft een overzicht van de deelnemende organisaties.

In april 1999 is na een gezamenlijke startbijeenkomst, met de uitvoering van de pilots begonnen. Daar zijn het doel en de verwachtingen van het totale project besproken en gaf elk uitvoeringsproject uitleg over de doelstellingen en de wijze van uitvoeren van het eigen project. Voor elk uitvoeringsproject trad een lid van de projectgroep op als contactpersoon en adviseur. In september 1999 was er een tweede bijeenkomst met alle uitvoeringsprojecten. Op deze zeer geanimeerde middag, op een van de schooltuinen in Amsterdam, gaf elk project een toelichting op de uitvoering en een overzicht van de eerste resultaten. De eerste algemene conclusies konden worden verzameld. Deze zijn, met enige aanbevelingen voor vervolg, verwerkt in hoofdstuk 5.

Al tijdens de uitvoering van het project bleek er veel belangstelling van buiten te bestaan voor het onderwerp mondialisering van NME. De activiteiten die voortvloeiden uit de verschillende projecten, komen in hoofdstuk 4 van dit verslag aan de orde.

3 Beschrijving uitvoeringsprojecten

Het project 'Mondialisering van NME: van binnen naar buiten naar binnen' bestond uit zeven deelprojecten. In dit hoofdstuk staat per project kort beschreven het doel, de doelgroep en de inhoud van elk deelproject, gevolgd door een samenvatting van de uitvoering en de conclusies uit de resultaten.

In september 2000 is het handboek 'Pannenkoeken, burendiensten en wereldzeeën' over de praktijk van Mondiale NME verschenen. Daarin staan alle acht projecten, die binnen het programma Mondialisering van de Extra Impuls zijn uitgevoerd, beschreven. De zeven deelprojecten van het project 'Mondialisering van NME' krijgen in het handboek ook ruim aandacht.

Van elk deelproject heeft het Amsterdams NME Centrum een uitgebreid verslag beschikbaar. Bij een aantal projecten hoort ook lesmateriaal. Dit kan desgewenst worden opgevraagd.

In de bijlagen bij dit verslag is een overzicht van de projecten opgenomen met vermelding van de uitvoerende organisatie en contactpersoon. Met vragen kan men zich ook rechtstreeks tot de betreffende organisatie wenden.

Kinder Milieu Band 21

COS-Groningen heeft het project Kinder Milieu Band 21 (KMB 21) uitgevoerd.

Doel

Kinderen in groep 7 en 8 raken langzaam bekend met een aantal aspecten van duurzame ontwikkeling. Ze krijgen op hun eigen niveau inzicht in onderdelen van dat begrip. KMB 21 richt zich daarbij op twee thema's die zowel bij ontwikkelingseducatie als bij NME van groot belang zijn:

- Beelden en vooroordelen. Oog krijgen voor de grote verscheidenheid van mensen en leefsituaties in de wereld. Een open oog voor andere culturen, ook hier in Nederland, is belangrijk om tot een duurzame samenleving te komen.
- Natuur- en milieugebruik. Leren inzien dat je gedrag invloed heeft op je leefomgeving, het milieu, de verdeling van welvaart en armoede. Ontdekken dat je zelf keuzes kunt maken. Zicht krijgen op de mondiale dimensies van die keuzes.

Doelgroepen

Leerlingen van groep 7 en 8, leerkrachten, (PABO)studenten, stagiaires, vrijwilligers, NME-werkers, COS-medewerkers.

Inhoud

Scholen krijgen een programma aangeboden dat bestaat uit een verplicht basisdeel en een keuzepakket met aanvullende onderdelen. De scholen maken daaruit een keuze. Leerlingen kunnen door mee te doen aan KMB 21 op een gevarieerde en samenhangende wijze met ontwikkelingseducatie, duurzame ontwikkeling en NME werken. Het mondiale aspect is op allerlei manieren vertegenwoordigd in het programma-aanbod. Voorbeelden uit het aanbod: corresponderen met scholieren van partnerscholen in Senegal, Bangladesh of Guatemala, de Kikkerkrant voor en door leerlingen, themakisten/landenkoffers, een Eén-Wereld-Quiz, de musical Ninos, een mondiale speurtocht en het koken van internationale gerechten (i.s.m. de schooltuin). Het programma is opgesteld door COS Groningen in samenwerking met twee NME-centra en het Natuurmuseum Groningen en wordt door deze laatste uitgevoerd. Scholen worden zo via verschillende kanalen geïnformeerd over aspecten van duurzame ontwikkeling.

Verder leren de uitvoerende organisaties elkaar beter kennen, en kunnen ze meer gebruik maken van elkaars kwaliteiten door samen te werken in één project.

Resultaat

In het schooljaar 1999-2000 hebben 32 groepen 7 en 8 van 20 scholen uit de hele provincie Groningen deelgenomen (800 kinderen). De samenwerking met andere NME-organisaties bevalt de scholen en het COS goed.

De opzet van een basisprogramma en een keuzemenu werkt goed. Er zijn plannen om het aantal samenwerkingspartners uit te breiden. Overleg over overdracht van het project naar NME-Centra en COSsen elders in het land vindt plaats.

Wel is elk jaar financiering een probleem. COS-Groningen doet onderzoek naar mogelijkheden om het project van een steviger financiële basis te voorzien.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

Dit project is een voorbeeld voor anderen. De opzet en inhoud heeft zeer veel positieve kanten: de samenwerking, het aansluiten bij en gebruik maken van bestaande materialen en middelen, de ideeën t.a.v. opschaling (naar PABO's bijvoorbeeld) en het multimediale karakter van het aanbod. Een aantal kanttekeningen: Het is een zeer ambitieus project. Bij opschaling moet daarmee misschien rekening gehouden worden en het project wat ingeperkt. Taakverdeling tussen de participanten zou wat helderder kunnen. Er lijkt een onbalans te bestaan tussen de activiteiten van de kinderen hier en in de landen van het Zuiden wat betreft de correspondentie. Dit is binnen meer projecten een knelpunt en verdient in de toekomst extra aandacht.

Mondiale speurtocht

COS Noord-Holland Noord heeft het project rond de Mondiale Speurtocht uitgevoerd.

Doel

De mogelijkheden onderzoeken van een mondiale speurtocht voor kinderen van de groepen 1 en 2. De mondiale speurtocht, een bestaand concept voor de bovenbouw, wil de derde wereld dichterbij brengen en leerlingen via een speurtocht in hun eigen buurt kennis laten maken met mondiale aspecten in hun eigen leefomgeving. Bijvoorbeeld wat betreft de herkomst van pinda's en bananen.

Doelgroep

De groepen 1 en 2 van de basisschool.

Inhoud

Een speurtocht (de pinda-bananen speurtocht) door een wijk van Alkmaar, vooraf gegaan door een introductie in de klas. Aan de hand van de banaan en de pinda wordt met de kinderen gesproken over het kopen van bananen en pinda's hier in Nederland, het land van herkomst, het gebruik van de producten en het afval. In de speurtocht komen deze onderwerpen op een andere manier weer terug.

Resultaat

Er hebben 20 kinderen van een school voor asielzoekerskinderen meegedaan. Beperkte kennis van de Nederlandse taal dwong tot een creatieve en speelse aanpak. Het mondiale aspect werd als vanzelf door de kinderen, afkomstig uit verschillende culturen, aangebracht. Het project is geschikt voor kleuters en met kleine aanpassingen voor groep 3 en 4. Goede begeleiding is noodzakelijk. Er is een speurtochtboekje beschikbaar, dat in principe voldoet, maar wat de makers ervan graag verder zouden willen uitwerken met een bewegingsspel en aanwijzingen voor de leerkracht. De wens om samen te werken met andere organisaties is niet echt uit de verf gekomen, vooral vanwege de korte termijn waarop het project moest worden uitgevoerd. De contacten hebben wel geleid tot opname van het aanbod van het COS in de NME-scholengids voor de regio.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

Het is een leuk resultaat dat de mondiale speurtocht geschikt gemaakt kan worden voor kleuters van 4-6 jaar. Voor deze doelgroep is zeer weinig materiaal beschikbaar en vaak wordt verondersteld dat deze kinderen te jong zouden zijn voor een onderwerp als mondialisering. Positief ook is het gebruik van een aantal nieuwe didactische werkvormen, die niet 'talig' zijn. De projectgroep sluit zich aan bij de wens van de makers

om de docentenhandleiding aan te passen en het leerlingenboekje mooier uit te geven. Als het boekje wordt aangepast kan ook nog eens kritisch worden gekeken naar aansluiting van de inhoud bij bestaande onderwijsmethoden. Na bijstelling verdient het beslist aanbeveling om de mogelijkheden van verspreiding van het produkt in het land te onderzoeken.

Uit dit project is gebleken dat samenwerking met bijvoorbeeld gemeente en leerkrachten ruim op tijd moet worden opgestart, omdat dit anders niet voldoende van de grond komt.

Stedenband Haarlem - Mutare

De Werkgroep Onderwijs van de Stichting Stedenband Haarlem-Mutare (Zimbabwe) heeft twee projecten uitgevoerd in samenwerking met het Natuur en Milieu Centrum Ter Kleef in Haarlem. Het gaat hierbij om het uitbreiden met milieu-aspecten van lesmateriaal van het sinds 1994 lopende tweeweekse scholenproject 'Een reis naar Mutare' en om het opzetten van een uitwisselingsprogramma over het thema milieu tussen scholen in Haarlem en in Mutare.

Doel van het scholenproject is leerlingen kennis te laten maken met een Afrikaans land. De achterliggende gedachte daarbij is onder andere:

- respect en waardering voor andere culturen ontwikkelen;
- bijstellen van cliché-denken over Afrika als gevolg van beelden op televisie en in kranten;
- zorg voor een duurzame ecologische ontwikkeling bevorderen;
- besef van de verbondenheid met andere landen ontwikkelen.

Op twee manieren wordt de stedenband onder de aandacht van basisscholen gebracht:

- Basisscholen kunnen het project 'Een reis naar Mutare' uitvoeren. Hierin is veel lesmateriaal beschikbaar over onderwerpen die zowel in Haarlem als in Mutare voorkomen in het dagelijks leven van de kinderen. Bijvoorbeeld: familie, onderwijs, wonen, eten en drinken, water en spelen.
- In het kader van scholenbanden kunnen tussen Haarlem en Mutare thema's worden uitgewisseld. Het pilotproject is in het kader van deze scholenbanden uitgevoerd.

Doelen

Het uitwerken van natuur- en milieu-educatieve thema's als water en afval op scholen in Haarlem en in Mutare die een scholenband onderhouden.

Doelgroep

Hele basisschool. Op verzoek van Mutare eerst alleen de hoogste klas.

Inhoud

Scholen in Haarlem en in Mutare hebben aan de hand van opdrachten uit een bestaand lespakket ervaringen uitgewisseld over het milieuthema huisafval. De Haarlemse school heeft het werken met het thema afval gekoppeld aan het project 'Een reis naar Mutare' dat op dat moment op de school plaats vond. Maar de thema-uitwisseling kan ook worden uitgevoerd als een op zichzelf staand project, bijvoorbeeld ingepast in een milieuweek.

Resultaat

Scholen in Haarlem en in Mutare wisselden informatie uit over het thema afval. Inhoudelijk heeft dat voor de kinderen verrassende informatie opgeleverd. Het gebruikte lespakket wordt aan de Haarlemse situatie aangepast.

Uit het verloop van het project is duidelijk geworden dat het organiseren van een thema-uitwisseling veel tijd en geduld vraagt. Een goede planning, rekening houdend met de overvolle programma's van de scholen daar en hier, is essentieel. Zo'n project kan er zeker niet even tussendoor.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

Een dergelijke uitwisseling verloopt binnen een stedenband niet altijd eenvoudig. Formele structuren (zoals een stedenband) zijn klaarblijkelijk geen garantie voor succes en traditie op scholen ook niet. Een belangrijk leerpunt, ook voor andere projecten. Doelen van de uitwisseling moeten in de toekomst helderder geformuleerd worden. Het moet duidelijk zijn wat elk van de scholen van de uitwisseling verwacht. Dat maakt de uitvoering wellicht ook gemakkelijker.

Voor de ontwikkeling van lesmateriaal dat geschikt is voor leerlingen hier en in Zimbabwe is professionele inbreng nodig op het gebied van educatie en didactiek. In de ontwikkelde materialen zit een leuke integratie van cognitief leren en creatieve expressie. Aanbevolen wordt het onderwijsmateriaal aan te laten sluiten bij persoonlijke ervaringen en interesses van leerlingen en leerkrachten. Het realiseren van het definitieve onderwijsmateriaal blijft een punt van aandacht. De toenemende samenwerking van het NME Centrum in Haarlem en de Stedenband is een positief resultaat. Het programma is opgenomen in het aanbod aan het onderwijs van het NME Centrum Ter Kleef.

Hutspot, cous-cous en jamma-jamma

De educatief medewerker van de schoolwerktuin A. Ridderbos in Amsterdam heeft het project Hutspot, cous-cous en jamma-jamma uitgevoerd.

Doelen

Leerlingen die deelnemen aan het schooltuinprogramma kennis laten maken met en inzicht geven in verschillen en overeenkomsten tussen culturen aan de hand van verschillende inhoudelijke thema's zoals afval, water, gewassen, kruiden, vogels, voedsel. Inzicht geven in relatie mens-milieu, identiteitsontwikkeling van allochtone leerlingen bevorderen en, proberen via het project allochtone ouders te bereiken.

Doelgroep

Leerlingen groep 6 en 7 (10-12 jaar) die aan het Jaar-rond-programma van de Amsterdamse schooltuinen deelnemen.

Inhoud

Binnen het bestaande schooltuinprogramma zijn concrete activiteiten ontwikkeld op het gebied van mondialisering en NME.

Resultaat

Er is een mondiale speurtocht met opdrachten voor de tuin ontwikkeld. Alle schooltuin-groepen hebben de mondiale speurtocht gelopen. Deze mondiale speurtocht wordt in het voorjaar van 2000 uitgewerkt en verspreid op alle 13 schooltuinen in Amsterdam. Er is een plantenkas voor tropische gewassen geplaatst, waar de kinderen regelmatig een kijkje konden nemen. De kinderen van twee scholen hebben d.m.v. brieven en foto's contact gelegd met kinderen, die in Kameroen tuinieren. Dit leverde over en weer veel nieuwe informatie op. Met een docente biologie van de PABO in Kameroen wordt overlegd over de mogelijkheid om een door haar geschreven biologiemethode uit te geven t.b.v. de studenten in Kameroen.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

Een opmerkelijk praktisch en concreet project met veel verschillende producten en activiteiten die in gang zijn gezet. Schooltuinen vormen klaarblijkelijk een goed uitgangspunt voor activiteiten in het kader van mondialisering. Kleine aanpassingen in het reguliere schooltuinprogramma geeft een groot resultaat. De resultaten zijn inspirerend voor andere schooltuinen. Voortzetting van de uitwisseling tussen scholen in Amsterdam (Bos en Lommer en Geuzenveld-Slotermeer) en in Marokko en Kameroen is van belang. Het is een uitdaging om te proberen uitwisseling tussen alle drie de landen (niet alleen Nederland-Kameroen en Nederland-Marokko)

te realiseren. De mondiale speurtocht zou, als er een uitgewerkte versie van is, ook breder in Nederland verspreid kunnen worden.

Kameroen moet waar mogelijk worden gesteund bij de ontwikkeling van een NME-methode.

Ecokids multicultureel

Buurthuis De Havelaar in Amsterdam Oud-West heeft het project uitgevoerd.

Doelen

In een naschools NME-project maken de kinderen kennis met het belang van natuur en milieu in verschillende culturen en onderzoeken ze hun eigen culturele achtergrond. De kinderen leren keuzes te maken voor een meer duurzame leefstijl vanuit meer inzicht en begrip voor de eigen cultuur en die van anderen. In de pilot kunnen pedagogisch/didactische hulpmiddelen worden uitgetoetst of ontwikkeld die op een constructieve wijze aandacht geven aan interculturele aspecten.

Doelgroep

8-12 jarigen met uiteenlopende culturele achtergrond.

Inhoud

Het project maakte deel uit van een jaaromvattend programma van de Ecokids. Dit was het afsluitende project (10 bijeenkomsten) waarin is toegewerkt naar een presentatie die bestond uit kunstvoorwerpen van afvalmateriaal en een zelfbedacht verhaal.

Het project is ingeleid met activiteiten rond poëzie uit de Cariben met sterke natuurbeelden. De kinderen konden zelf een natuurgedicht schrijven. Een wereld-speurtocht door de buurt stond op het programma en de workshops kunst op afvalmateriaal en verhalen vertellen.

Bij de workshops kwamen milieu-aspecten aan bod. Bijvoorbeeld is het in Suriname niet vanzelfsprekend om papier om te verven te hebben en dat afvalmateriaal te herbruiken is.

Resultaat

Gemiddeld deden er 12 kinderen per middag mee van zeer verschillende culturele achtergrond. Er is prettig samengewerkt met het buurthuis De Havelaar, de op hetzelfde terrein gelegen kinderboerderij (gebruik les-lokaal), het Amsterdams NME Centrum en met twee Surinaamse kunstenaars, een verhalenvertelster en een beeldend kunstenaar.

Deelnemers aan de Ecokids kwamen op een niet oordelende manier in contact met de verschillende culturen die de buurt rijk is. Van de Surinaamse kunstenaars hebben de kinderen technieken geleerd om kunst te maken op afvalmateriaal en om een zelfverzonnen milieu-verhaal te vertellen voor publiek. Het betrekken van creatieve en kunstzinnige activiteiten in het programma spreekt sterk aan en samenwerking met kunstenaars uit diverse culturen geeft nieuwe invalshoeken voor NME en mondialisering. De kracht van het programma zit in een andere manier van werken: doe dingen gewoon (geef impliciet aandacht aan mondialisering), zet er niet te zwaar op in.

Kinderen hebben daar geen zin in na schooltijd. Het idee om je eigen cultuur te onderzoeken blijkt te confronterend, maar cultuurverschillen worden heel concreet als je ze in de buurt opzoekt. In een grote stadswijk liggen de voorbeelden voor het oprapen. De mondiale speurtocht die de kinderen zelf in de buurt hebben uitgezet is daarvan een bewijs. Binnen naschoolse (vrije tijd) activiteiten horen geen schoolse doelstellingen, maar doelstellingen gericht op kennismaking, interactie en creativiteit. Het begrip mondialisering kan gemakkelijk een plek krijgen binnen een Ecokidsprogramma.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

Het concept Ecokids slaat enorm aan, in en buiten Amsterdam. Het project blijkt goed overdraagbaar. Het Informatieboek Ecokids dat inmiddels is verschenen (Stichting Ecokids Nederland, Gouda, 1999) draagt daar ook toe bij. Aanbevolen wordt voor samenwerking ook naar andere jeugd- en jongerenorganisaties te zoeken, bijv. Scouting.

NME in de Verlengde Schooldag

De Groep Natuur- en Milieucommunicatie van de Gemeente Utrecht heeft het project uitgevoerd. In Utrecht is de Opvangschool Zuilen gevestigd, een basisschool voor kinderen van allochtone afkomst. In het kader van gezinshereniging, het leren van Nederlands en het thuis raken in de Nederlandse maatschappij vinden daar na schooltijd door middel van verlengde schooldag activiteiten plaats.

Doelen

Allochtone kinderen intensief kennis laten maken met de directe natuurlijke schoolomgeving en daaruit voortvloeiend zorg voor die omgeving ontwikkelen. De kinderen zich bewust laten worden van al eerder opgedane kennis en ervaring in het buitenland om de nieuw opgedane kennis te kunnen inbedden. De met het project opgedane ervaring vastleggen en doorgeven aan derden.

Leeftijdsgroep

Kinderen van allochtone afkomst die sinds kort in Nederland zijn en het Nederlands niet volledig beheersen, 4-13 jarigen.

Inhoud

In voor- en najaar hebben de kinderen gedurende vijf weken eenmaal per week na schooltijd (1,5 uur) deelgenomen aan een natuur- en milieuprogramma. Alle activiteiten speelden zich op het schoolplein af of in de klas met veel doe-activiteiten binnen en buiten. Thema's waren o.a. bomen, kleine beestjes, het weer, een bloemstukje maken. Het programma is gebaseerd op het bestaande VSD-programma voor de Utrechtse basisscholen. De kinderen kunnen nog niet goed Nederlands lezen en schrijven, daarom wordt er veel met plaatjes gewerkt. De grote leeftijdsverschillen zijn opgevangen door een ouder kind op te laten trekken met een jonger kind en de activiteiten gedifferentieerd aan te bieden.

Resultaat

Dit NME-programma is beschreven in een handboek voor docenten met de titel 'Rondom de school, NME in de Verlengde Schooldag' (Groep Natuur- en Milieucommunicatie, Utrecht, 2000). In het handboek staan alle middagen beschreven met uitgebreide toelichting op inhoud en organisatie. Het bevat tips voor het werken met deze doelgroep. Deze pilot heeft ertoe geleid dat er binnen de reguliere VSD-programma's in Utrecht meer aandacht komt voor mondiale aspecten en dat er binnen het schooltuinwerk in Utrecht meer aandacht wordt besteed aan buitenlandse gewassen en het gebruik daarvan. Het doel om mondiale of culturele natuurervaringen

te laten uitwisselen is vanwege de gebrekkige kennis van het Nederlands nauwelijks gehaald, hoewel steeds opnieuw aandacht aan dit onderwerp is besteed.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

Binnen het project is mondialisering niet echt goed uit de verf gekomen, maar het heeft een aantal andere zaken opgeleverd, die zeker zo belangrijk zijn. Bij asielzoekerskinderen is NME klaarblijkelijk een goed instrument om andere dingen te bereiken, b.v. taalontwikkeling. Daarmee heeft NME een groot pedagogisch belang. Een dergelijk project leidt ook tot het ontwikkelen van nieuwe didactische werkvormen, waarbij de taalproblematiek en de barrières die dat oplevert voor de onderlinge uitwisseling van informatie een cruciale rol speelt. Docenten die hiermee aan de gang gaan, moeten wel aan hoge eisen van professionaliteit kunnen voldoen (theatrale mogelijkheden).

Aanbevolen wordt het handboek te laten drukken en verspreiden via de groep Natuur- en Milieucommunicatie van de gemeente Utrecht en publiciteit aan het verschijnen ervan te geven.

Beelden van Afrika

Het Mondiaal Centrum te Maastricht heeft het project 'Beelden van Afrika' uitgevoerd in samenwerking met de medewerkers van BIS-Maastricht (Bureau voor Internationale Solidariteit).

Doelen

Op thematische wijze het begrip duurzame ontwikkeling uitwerken in het kader van milieu- en ontwikkelingseducatie met als voorbeeld het leven op het platteland in West-Afrika. Aanpassen van het bestaande 'Beelden van Afrika' om de gebruiksvriendelijkheid te vergroten.

Doelgroepen

Basisschool (onder-, midden- en bovenbouw), leerkrachten, educatief medewerkers van organisaties op het terrein van ontwikkelingseducatie en NME.

Uitvoering

Uitgaande van Beelden van Afrika is een geheel nieuw onderwijsproject ontwikkeld. Dit bestaat uit een introductie voor de leerkracht, vijf thematische katernen, een verwijzer (met literatuur, adressen enz.), lesbrieven, verwerkingsopdrachten, kleurplaten en ondersteunende materialen (o.a. diaserie, kijkdozen en leskisten).

De deelthema's gaan over: vrouwen op het platteland, water, bomen, cacao en bananen. Binnen deze thema's komen ecologie, milieu en sociale aspecten aan bod.

Resultaat

Eén basisschool (groep 1 t/m 8; 320 leerlingen, 12 groepen) heeft de pilot uitgevoerd. Vier leerkrachten (waarvan twee NME-coördinatoren) hebben de coördinatie van het project en de inhoudelijke evaluatie en aanpassing voor hun rekening genomen. Veel deskundigen hebben een inbreng in het project gehad, o.a. de oudervereniging, twee Jenaplan-leerkrachten, een Montessori-leerkracht, het NME-centrum, afdeling Onderwijs, het Regionaal Pedagogisch Centrum, het Afrikacentrum, Solidaridad, stichting Max Havelaar en Vastenactie. Bij de uitvoering zijn organisaties/personen betrokken die gastlessen verzorgen, zowel binnen de school als bij de betreffende instelling: het Afrikacentrum, Stichting Open Deur, Kinderkeuken Ouagadougou Wereldkeuken, een dansdocente en een kinderboekenschrijver. Het onderwijsmateriaal is geactualiseerd, inhoudelijk schoolbreed inzetbaar en vakoverstijgend. Het project biedt aanzetten voor regionale samenwerking en implementatie. Daarbij wordt samengewerkt met het CNME en de afdeling Onderwijs. Overdracht naar andere NME-centra in het land wordt overwogen, uitbreiding van ondersteunende materialen en gebruik van Internet als infobron en inhoudelijk medium.

Opmerkingen van de projectgroep naar aanleiding van het eindproduct

De goede samenwerking met het Bureau voor Internationale Solidariteit en het NME-centrum heeft tot structurele inhoudelijke samenwerking geleid. De wisselwerking met het werkveld is ook sterk. Dat is zeer positief. Inhoudelijk biedt het project veel: aandacht voor 'Leren voor Duurzaamheid' (ecologische, economische en sociaal-culturele doelen), het is leefwereld nabij en biedt een goede invalshoek om aandacht aan cultuur (in brede zin) hier en in Afrika te bespreken. Aanbevolen wordt de vraagstelling t.a.v. man/vrouwverhoudingen nog eens te bekijken. Die is nu wat traditioneel in de thema's uitgewerkt. Aandachtspunt is het hoge ambitieniveau van het project als geheel. Het project vraagt veel uitvoeringstijd. Er kunnen geen onderdelen los behandeld worden. De projectgroep beveelt aan het project aan te kaarten bij het Consulentenschap NME Limburg in het kader van de provinciale uitwerking van NME 21/Leren voor Duurzaamheid.

4 Vervolgactiviteiten

Al tijdens de uitvoering van het project 'Mondialisering van NME' kwamen er andere educatieve activiteiten op gang. In dit hoofdstuk beschrijven we bij wijze van voorbeeld een paar projecten die in Amsterdam zijn uitgevoerd. Op andere plaatsen vinden ook vervolgactiviteiten plaats, maar daar is op dit moment nog niet voldoende concrete informatie over beschikbaar. Tenslotte beschrijven we een aantal andere activiteiten die uit het mondialiseringproject voortvloeiden. Deze hadden vooral te maken met de overdracht van de kennis en ervaring die gedurende het project werd opgebouwd. Al deze activiteiten hebben mede richting gegeven aan ons mondialiseringproject en het inhoudelijk versterkt. Voor meer informatie over de verschillende activiteiten kan men terecht bij het Amsterdams NME Centrum.

Kruidenles in Amsterdam-Zuidoost

Op een van de schooltuinen in Amsterdam Zuidoost, de Gaasperdamtuin, is de bestaande kruidenles aangepast. Deze kruidenles, een zelf-doe-les voor de groepen 4 en 5 van de basisschool, voeren de leerkrachten zelf uit in het klaslokaal van de schooltuin en op de tuin zelf. Gedurende een aantal weken per jaar is het klaslokaal speciaal voor deze les ingericht met doe-hoeken waar de opdrachten van de kruidenles staan opgesteld. De opdrachten van de oorspronkelijke les gingen over bekende Nederlandse kruiden en hoewel het leuke praktische opdrachten waren, werd het steeds duidelijker dat de inhoud van deze les niet langer aansloot bij de belevingswereld van de kinderen in Amsterdam-Zuidoost. De nieuwe kruidenles is samen met Surinaamse leerkrachten tot stand gebracht. Tropische (keuken)kruiden komen aan bod en ook typisch tropische planten, waarvan we de producten allemaal goed kennen, zoals banaan en cacao. Deze kruidenles opent met een Surinaams verhaal over oma Kaka die haar kleinkind over kruiden vertelt. De lesbrief beschrijft de opdrachten van de zelf-doe-les en geeft ideeën voor voorbereidende lessen op school en voor verwerkingsopdrachten. De opdrachten zijn met verschillende groepen kinderen uitgeprobeerd.

Schooltuinen - Wereldtuinen

In 2000 vierden de Amsterdamse Schoolwerktuinen hun 80-jarig bestaan. Op de Ridderbostuin hadden we goede ervaringen opgedaan met activiteiten die het thema mondialisering als uitgangspunt hadden. Je kunt dat nalezen in hoofdstuk 3, Hutspot, Cous-cous en Jamma jamma. Daarom is besloten dit jubileumjaar het thema 'Schooltuinen - Wereldtuinen!' mee te geven. Ter voorbereiding heeft het Amsterdams NME Centrum voor alle educatief medewerkers van de schooltuinen een workshop verzorgd, getiteld 'Van projectidee naar projectplan'; een korte training in het opzetten van een projectvoorstel, dat kon worden ingediend bij het eigen stadsdeel.

Op alle 13 schooltuinen in Amsterdam vonden gedurende het gehele jaar activiteiten plaats die iets met mondialisering te maken hadden. Alle kinderen kregen het 'Kookboek voor kinderen', dat door het Amsterdams NME Centrum was samengesteld. In dit kookboekje staan recepten uit de hele wereld die de kinderen zelf hebben aangeleverd. Op de jaarlijkse Open Dag van de schooltuinen serveerden ouders van kinderen van de schooltuin kenmerkende Turkse, Marokkaanse of Surinaamse hapjes. De Wereldspeurtocht, een van de proefprojecten uit het mondialiseringproject, is voor alle tuinen uitgewerkt tot een handleiding met opdrachten.

Eén school die op de Ridderbostuin tuiniert, onderhoudt contacten met kinderen in Kameroen. Een docente uit Kameroen heeft een bezoek gebracht aan deze school in stadsdeel Bos en Lommer en heeft gevraagd te helpen bij het uitgeven van een biologie lesboekje voor de kinderen in Kameroen. Een eerste aanzet daarvoor lag er al en er wordt nu gewerkt aan de uitwerking daarvan.

Vogelvriendenhuis in Marokko en gierzwaluwproject

In stadsdeel Bos en Lommer is een aantal mensen actief betrokken bij NME-activiteiten voor met name Marokkaanse jongeren (14 - 16 jaar) en voor kinderen van de basisscholen in Bos en Lommer. Er wordt contact onderhouden met een NME Centrum in opbouw in Marokko, het Vogelvriendenhuis. Voor de bewoners in Bos en Lommer en voor anderen is er een voorlichtingsfolder over het nut en de noodzaak van het vogelvriendenhuis. In de trektijd vallen er nog steeds veel vogels ten prooi aan bejaging. Met allerlei activiteiten wordt geld ingezameld voor de bouw van het NME centrum. De basisscholen kunnen de lesbrief 'Gierzwaluw en vogelbescherming in Marokko' met de kinderen uitvoeren. Aan de hand van het leven van de gierzwaluw maken kinderen kennis met vogels, de vogeltrek en de gevaren voor een vogel op reis.

Andere activiteiten

- Er is inhoudelijk bijgedragen aan een artikelenreeks over mondialisering en NME in NME Podium, het vak blad voor de NME werkers in Nederland. Over de praktijkervaringen met de proefprojecten zijn artikelen geschreven voor Amsterdams Milieu, het blad van het Milieucentrum Amsterdam.
- Er is deelgenomen aan de twee bijeenkomsten die het NCDO organiseerde in het kader van de uitwisseling van ervaringen tussen de acht mondialiseringsprojecten.
- Er is deelgenomen aan de regionale bijeenkomst, waarbij ervaringen tussen ons mondialiseringsproject en dat van de milieugroep van Marokkaanse jongeren in Bos en Lommer zijn uitgewisseld. Aan deze geanimeerde bijeenkomst namen verschillende organisaties uit Amsterdam en omgeving deel.
- Er is een inhoudelijke bijdrage geleverd aan de workshop 'Een wereldzaak! NME in mondiaal perspectief', die het LSO heeft verzorgd op de jaarlijkse NME conferentie. NME Podium van december 1999 doet daarvan verslag.
- Er is deelgenomen aan de Zeisterkring (professionaliseringsbijeenkomsten die een aantal malen per jaar plaats vinden) over het thema 'Milieu, natuur, leefbaarheid met migranten'.
- Regelmatig zijn er vragen beantwoord. Deze hadden vaak betrekking op de mogelijkheden voor uitwisselingsprojecten. Er is inhoudelijk geadviseerd over de opzet van de interne studiedag voor alle NME-medewerkers van de gemeente Rotterdam over 'NME in een multiculturele samenleving'. Samen met de collega's uit Den Haag en Utrecht is deelgenomen aan deze studiedag.
- Er is een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van het handboek over de praktijk van mondiale NME dat het LSO heeft samengesteld op verzoek van de NCDO.
- Bij de NCDO is een projectaanvraag ingediend om de verdere samenwerking tussen NME en ontwikkelingseducatie te bevorderen. Eind 2000 wordt bekend of deze aanvraag wordt gehonoreerd.

5 Conclusies en aanbevelingen

Al gedurende de uitvoering van de proefprojecten zijn de ervaringen regelmatig geïnventariseerd. Deze inventarisatie vond plaats tijdens besprekingen van de afzonderlijke projecten, via de uitwisselingsbijeenkomsten en tijdens de regionale en landelijke workshops. In dit hoofdstuk geven we de belangrijkste conclusies en aanbevelingen weer.

Behalve dit project zijn er nog zeven mondialiseringprojecten uitgevoerd in opdracht van de NCDO. De resultaten daarvan staan beschreven in het handboek over de praktijk van mondiale van NME, 'Pannenkoeken, burendiensten en wereldzeeën', (LSO, Amsterdam, 2000).

Wij beperken ons tot de conclusies en aanbevelingen uit de zeven proefprojecten van ons eigen project. Uit deze projecten hebben we veel geleerd, hoewel we ook zien dat de oorspronkelijke doelstelling (zie bijlage 1) maar gedeeltelijk is gehaald. Daarvoor waren de projecten waarschijnlijk te beperkt van omvang, budget en tijd. Eén ding is zeker: de resultaten zijn een stimulans om door te gaan met het ontwikkelen van de visie op en activiteiten voor het thema mondialisering van NME en om te bevorderen dat dit een structurele plaats krijgt in NME-programma's voor de doelgroep van 4 tot 12 jarigen. De implementatie blijft een belangrijk punt dat op verschillende niveaus aandacht verdient. De onderstaande conclusies en aanbevelingen zijn gericht op verschillende doelgroepen. Als projectgroep zullen we er zorg voor dragen dat de aanbevelingen onder de aandacht worden gebracht van de verschillende belanghebbenden op provinciaal en landelijk niveau en bij het vier-grote-steden overleg. Lokale NME centra kunnen zo al met de concrete resultaten uit de zeven proefprojecten aan de slag bij het onderwijs in hun eigen gemeente. Daarbij is soms 'vertaling' van de resultaten naar de eigen situatie nodig.

DEFINITIES NIET ALTIJD NODIG

Het is niet eenvoudig gebleken om heldere definities te formuleren voor begrippen als mondialisering en duurzame ontwikkeling. Maar misschien is dat ook niet altijd nodig.

Aan een passage uit het verslag van de workshop op de NME Jaarconferentie van 19 november 1999 'Leren voor duurzaamheid: een Wereldzaak', verzorgd door het LSO, ontleenden we een toelichting op deze conclusie.

'Aan een exacte definitie van Mondiale NME lijkt geen behoefte te bestaan. Wel is er behoefte aan afbakening ten opzichte van overige NME. Het moet immers wel duidelijk zijn wanneer we het over mondiale NME hebben. De suggestie wordt gedaan om bij mondiale NME te denken aan drie dimensies: een culturele, een geografische en een inhoudelijke.

Bij de culturele invalshoek denken we aan bijvoorbeeld de samenstelling van groepen die aan NME werken, zoals klassen met leerlingen van diverse achtergronden. Iets doen met dat gegeven geeft al een mondiale dimensie.

De geografische dimensie refereert aan internationale contacten, aan contacten over de grens. Wanneer dat in een project aan de orde is, wordt de horizon van de deelnemers verbreed en daarmee krijgt een project een mondiaal karakter.

De inhoudelijke dimensie heeft betrekking op de inhoudelijke uitwerking van een thema waarbij mondiale invalshoeken worden gekozen. Vele thema's bieden wat dit betreft ingangen en aanknopingspunten.

Het is niet beslist noodzakelijk dat alle genoemde dimensies aan bod komen voordat we over mondiale NME kunnen spreken. Ook als slechts aan een of twee dimensies aandacht wordt besteed, kan gesproken worden van 'mondiale NME.'

Het thema 'duurzame ontwikkeling' is in geen van de proefprojecten expliciet naar voren gekomen. Het was in alle projecten vooral als een achterliggende gedachte of als verderweg liggend doel aanwezig.

BEGIN BIJ DE PRAKTIJK DIE VOOR HET OPRAPEN LIGT

Mondialisering van NME biedt zoveel mogelijkheden voor activiteiten met kinderen dat we het risico lopen teveel te doen, zo leert de praktijk. Een project is al snel te ambitieus van opzet. Ons advies is dat je de inhoud van de activiteiten eenvoudig houdt en de doelen niet te ver weg legt. Bijvoorbeeld: spreek tegenover kinderen liever niet over 'het ontwikkelen van besef' van verschillen en overeenkomsten hier en daar, maar neem ze mee naar de markt en bekijk verschillende soorten groente en informeer naar verschil in gebruik van dezelfde groente. Hou voor jezelf je wat hoger en abstracter liggende doelen goed voor ogen. Het waarom, wat en hoe moet richting geven aan de praktijk; het begrip 'Leren voor duurzaamheid' blijft belangrijk.

We bevelen aan om in vervolgprojecten te zoeken naar een oplossingsrichting voor de kloof tussen het ingewikkelde begrip 'Leren voor duurzaamheid' en de noodzaak om in de praktijk het onderwerp niet te zwaar aan te zetten. Een aanzet daartoe vinden we in 'Pannenkoeken, burendiensten, wereldzeeën'.

Mondialisering van NME hoeft niet te leiden tot extra belasting van het onderwijsprogramma. Maak gebruik van bestaande mogelijkheden binnen het onderwijs:

- Sluit aan bij het reguliere lesprogramma of bij buitenschoolse educatieve activiteiten, zoals verlengde schooldag en schooltuinwerk.
- Maak gebruik van bestaande educatieve materialen en middelen.
- Zorg ervoor dat het lesmateriaal zover is uitgewerkt dat het zonder veel inspanning door de leerkracht gebruikt kan worden. Houd de kosteprijs laag.
- Zoek naar aanknopingspunten dichtbij: de zorg voor de eigen leefomgeving.
- Laat de kinderen een verslagje maken van de activiteiten. Dat geeft een extra dimensie aan het onderwijs: gebruik van computer, vertalingen in het Engels of Turks, een brief schrijven en verzenden enz.
- Meer in het algemeen blijkt NME een goed instrument bij taalontwikkeling. De beide uitvoeringsprojecten voor asielzoekerskinderen zijn daarvan sprekende voorbeelden.
- Het is gebleken dat het goed mogelijk is om activiteiten rondom mondialisering met onderbouwgroepen (groep 1 - 4) uit te voeren. Vooral als je op een concrete en creatieve manier aansluit bij de beleavingswereld van de kinderen en gebruik maakt van hun persoonlijke ervaringen.

MONDIALISERING VAN NME DAAGT UIT TOT HET ONTWIKKELEN VAN NIEUWE WERKVORMEN

Binnen natuur- en milieu-educatie zijn activiteiten waarbij alle zintuigen een rol spelen, heel gebruikelijk. Werkvormen waarbij voelen, ruiken, zien en horen een rol spelen, blijken ook bij educatieve activiteiten over mondialisering goed bruikbaar te zijn om kinderen een wereld vol nieuwe indrukken binnen te leiden. Een goed voorbeeld daarvan is de mondiale speurtocht op de schooltuin.

Er zijn veel verschillende didactische invalshoeken mogelijk. Werkvormen met een multimediaal karakter gooien hoge ogen. Een paar voorbeelden: een quiz, een musical, een uitwisselingskrant, een mondiale speurtocht, internationaal koken en thematisch ingerichte leskisten.

Als het mondialiseringproject wordt uitgevoerd met kinderen die het Nederlands niet goed beheersen, zijn nieuwe didactische werkvormen onontbeerlijk om de taalbarrière te helpen overbruggen. Zie bijvoorbeeld het verslag van het project over de verlengde schooldag in Utrecht.

Bestaande 'modellen' zoals Ecokids en een educatieve werkvorm als earth education blijken binnen mondialisering van NME heel geschikte invalshoeken. Zie ook het verslag van Ecokids multicultureel.

SAMENWERKEN GEEFT VOLDOENING

Samenwerking met andere educaties zoals mondiale centra en organisaties voor ontwikkelingseducatie heeft een grote meerwaarde en leidt tot positieve resultaten. De verschillende organisaties blijken bereid tot samenwerking en zien er de voordelen van. Toch is het belangrijk om met een paar dingen rekening te houden:

- zoek naar een gezamenlijke basis voor de samenwerking;
- neem de tijd om aan elkaar te wennen vaak moeten er cultuurverschillen worden overbrugd;
- start de samenwerking ruim op tijd.

Uitwisseling van ervaringen tussen NME Centra, Cossen en mondiale centra is belangrijk om mondialisering van NME verder te ontwikkelen.

Samenwerking tussen vrijwilligers en professionele medewerkers vergroot de mogelijkheden en leidt tot goede resultaten. Maar ook hier geldt: neem de tijd om te leren samenwerken en verdeel de taken en verantwoordelijkheden goed.

Voor uitwisselingsprojecten met een land in het 'zuiden' kan een contactpersoon, die het betreffende land kent, belangrijk zijn om een project te starten en verder te brengen. Deze persoon hoeft niet aan de eigen organisatie verbonden te zijn.

UITWISSELING TUSSEN KINDEREN INSPIREERT

Inhoudelijke uitwisseling tussen (school)kinderen hier en in een land in Afrika, Zuid-Amerika of Azië, is erg leuk en ook leerzaam. Denk wel na over de vorm van de uitwisseling en houd daarbij in gedachten dat de school 'overzee' vaak een ander belang heeft dan je eigen school. Dit staat los van het feit dat iedereen het meestal wel leuk vindt om mee te doen. Houd de activiteitenbalans in de gaten.

In 'onze' uitvoeringsprojecten is in beperkte mate gebruik gemaakt van e-mail en websites. Andere mondialiseringprojecten hebben daarmee al wat meer ervaring opgedaan en dan blijkt internet een uitstekend hulpmiddel te zijn om snel informatie over en weer te kunnen sturen. Voor kinderen is het een goede gelegenheid om al doende vertrouwd te raken met de mogelijkheden van internet. We denken dat er met dit medium in

het kader van mondialisering van NME nog veel meer mogelijk is en bevelen aan om dat uit te zoeken in een vervolgproject.

In de school waarmee je een uitwisselingsproject bent aangegaan, komt na verloop van tijd meestal de behoefte naar financiële en materiële ondersteuning naar voren. Deze behoefte is begrijpelijk en de neiging is groot om met de hele klas enthousiast geld en spullen in te zamelen. Pas daar echter voor op. NME moet niet op die manier een te sterke koppeling krijgen met financiële ondersteuning. Het creëert een ongelijkwaardigheid en kan een verkeerd beeld geven: "Als we geld geven, gaat het daar vast wel beter". Dit bekende beeld zou in een NME-project nu juist bijgesteld kunnen worden. Via onderling contact kunnen de kinderen positieve ervaringen opdoen.

Tip: als je toch besluit om samen met de kinderen iets aan financiële ondersteuning te doen, leg dit dan in handen van een organisatie die fondswerving tot doel heeft, bijvoorbeeld de Novib. Fondswerving en het educatieve project blijven zo toch gescheiden.

We raden wel aan om ervoor te zorgen dat er binnen het educatieve project een reservering wordt gemaakt voor uitgaven voor kopieën, telefoon, porto en dergelijke in het land waarmee de uitwisseling plaatsvindt. Dan kunnen de kinderen daar volwaardig meedoen met het uitwisselingsproject.

VOORAL DOORGAAN!

Er zijn veel positieve ervaringen met de uitvoeringsprojecten opgedaan en de doorwerking die dat nu al heeft op andere activiteiten, stimuleert om door te gaan op de weg van 'mondialisering van NME'. Dat is belangrijk voor de inhoudelijke verdieping en verbreding en voor de inbedding in bestaand NME aanbod. Het uitbouwen van de samenwerking tussen verschillende educaties kan hierbij een belangrijke rol spelen. De mogelijkheden daarvoor worden vergroot door de oprichting van de Vereniging Educaties Nederland. De oprichting van deze vereniging vindt eind oktober 2000 plaats. Deze vereniging zal een aantal secties kennen, waarbinnen personen vanuit verschillende educatieve invalshoeken gezamenlijk werken aan verdieping van bepaalde thema's. We zullen bepleiten dat er een sectie 'mondialisering van NME' wordt opgezet.

Het lijkt ons zinvol om contact met uitgevers van educatieve methoden te leggen om de mogelijkheden van inbedding van de ervaringen met mondialisering van NME in de onderwijsmethoden te bespreken. Het verdient aanbeveling om daarover eens van gedachten te wisselen met de SLO. Van de hand van het SLO ver-

scheen al in 1989 het waardevolle document 'Vanuit het zuiden bekeken, kernleerplan ontwikkelingseducatie 4-12 jarigen'. De ideeën in dit document sluiten goed aan bij de ervaringen die we in het project 'Mondialisering van NME' hebben opgedaan. Misschien zijn er mogelijkheden om het voorstel van de SLO voor een kernleerplan te actualiseren met behulp van alle ervaringen uit de mondialiseringsprojecten van de Extra Impuls. Daarbij zou ook gebruik gemaakt kunnen worden van het document 'Weg van duurzame ontwikkeling', een voorontwerp voor een raamleerplan duurzame ontwikkeling bestemd voor primair en voortgezet onderwijs (Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer afd. Milieu, Den Haag, 2000). Deze uitgave is een bewerking van 'Education for sustainable development in the schools sector', een uitgave van de Council for Environmental Education (Reading, Engeland, 1998).

Het 'Beleidskader Leren voor Duurzaamheid & NME 21 Leren voor een duurzame samenleving' van de rijksoverheid tenslotte, biedt ook aanknopingspunten. We bevelen iedereen van harte aan om de mogelijkheden te onderzoeken die de Provinciale Ambitie Statements, de zogenaamde PASSen, in dit verband bieden.

Bijlage 1

Projectplan 'Mondialisering van NME: van binnen naar buiten naar binnen'

15 oktober 1998

Naam project: 'Mondialisering van NME: van binnen naar buiten naar binnen'

Projectnummer: 00712

Penvoerder: Amsterdams NME Centrum

Contactpersoon: Lydia Haafkens (projectcoördinator)

Projectgroep: NME Vier-grote-steden-overleg, Martin Camphuijsen en Lydia Haafkens (Amsterdam), Theo Kuijpers (Den Haag); LSO, Madeleine Vreeburg; Cos-Limburg, Ronald Kohnen; COS-Nederland, Kees Nauta; Expertisecentrum LNV, Chris Maas Geesteranus.

Algemene doelstelling en subdoelen

Het onderzoeken van de ontwikkelingsmogelijkheden van NME, op uitvoeringsniveau, in een breed, mondiaal en intercultureel perspectief.

Deze algemene doelstelling is in de volgende subdoelen uitgewerkt:

- Inzicht verkrijgen in bestaande visies en praktijkervaringen met mondialisering en intercultureel werken in het kader van NME.
- Formuleren van definities voor de begrippen 'duurzame ontwikkeling', 'mondiaal' en 'intercultureel', zodanig dat het lokale werkveld (de uitvoerders van NME-projecten) de inhoud kan toepassen in het werk.
- Inzicht verkrijgen in de concrete mogelijkheden om mondiale en interculturele aspecten in te bouwen in NME-uitvoeringsprogramma's op lokaal niveau.
- Inzicht verkrijgen in de inhoudelijke, organisatorische en financiële randvoorwaarden om tot deze implementatie te komen.
- De ervaringen uit de uitvoeringsprojecten, die op basis van de eerste 4 doelen worden opgezet, worden op een inzichtelijke manier onder de aandacht gebracht van en overdragen aan lokale NME-medewerkers elders in het land.

Doelgroepen

In eerste instantie richt het project zich op NME-medewerkers en medewerkers van de (regionale) COSsen binnen de vier grote steden die al ervaring hebben opgedaan met het inbouwen van mondiale aspecten in hun werk. Als uit de inventarisatie blijkt dat er activiteiten in andere steden plaats vinden die een goede inhoudelijke bijdrage aan de uitvoering van dit project kunnen leveren, kunnen deze bij de uitvoeringsprojecten worden betrokken.

In fase 5, de opschaling, wordt de doelgroep uitgebreid met lokale NME-medewerkers en medewerkers van COSsen elders, die nog geen of een beperkte ervaring hebben met mondialisering van NME.

Uitvoering

Om de (sub)doelstellingen te bereiken wordt het project gefaseerd uitgevoerd.

Fase 1 - Inventarisatie

Fase 2 - Definities

Fase 3 - Kader aangeven en keuze uitvoeringsprojecten

Fase 4 - Uitvoering proefprojecten

Fase 5 - Evaluatie

Fase 6 - Opschaling

Fase 1

INVENTARISATIE

Door middel van een inventarisatie verkrijgen we inzicht in bestaande visies en praktijkervaringen met mondialisering en intercultureel werken in het kader van NME.

Daartoe wordt in deze fase:

- Literatuur bestudeerd, met een accent op onderzoeksverslagen en verslagen van studiebijeenkomsten.
- Een overzicht gemaakt van projecten (afgerond en in uitvoering) op lokaal, regionaal, provinciaal en landelijk niveau en worden de conclusies en aanbevelingen daaruit bestudeerd (voorbeeld: Stepping Stones project van LSO).
- Inventarisatie gedaan van (lokale) organisaties die een rol kunnen spelen bij de uitvoering van de proefprojecten (bijvoorbeeld: de (regionale) COSsen). De inventarisatie vormt mede de basis voor de keuze van uitvoeringsprojecten en de wijze waarop deze projecten inhoudelijk en organisatorisch worden uitgevoerd.

Opmerking: De inventarisatie loopt het gehele project door, ook na de formele afronding van fase 1. In dit verband noemen we ook onze deelname aan het overleg met de andere deelnemers aan het NME-Extra Impulsprogramma 'Mondiale aspecten in NME' georganiseerd door het NCDO t.b.v. afstemming en samenwerking.

Fase 2**DEFINIËRING VAN BEGRIPPEN EN HET FORMULEREN VAN EEN KADER VOOR DE PROEFPROJECTEN**

De begrippen mondialisering en intercultureel werken, beide t.b.v. een 'duurzame ontwikkeling' kunnen vanuit de ervaringen uit de inventarisatie worden aangescherpt. Dit is essentieel om het kader waarbinnen de proefprojecten worden uitgevoerd, helder te kunnen formuleren. Een duidelijke omschrijving van de begrippen kan een bijdrage leveren aan de discussie met het werkveld over nut en noodzaak van mondialisering van NME.

Om aan te geven in welke richting onze ideeën gaan, geven we hier onze werkdefinitie van mondialisering. Mondialisering kan vanuit twee perspectieven worden bekeken: Van buiten naar binnen en van binnen naar buiten.

Bij mondialisering van buiten naar binnen gaat het om het aandacht besteden aan de invloeden van verschillende in Nederland aanwezige culturen op de gang van zaken in Nederland. Hiermee wordt dus aandacht besteed aan de multiculturele samenleving.

Bij mondialisering van binnen naar buiten gaat het om het nadenken over de relaties tussen Nederland en andere landen: Welke invloed heeft ons handelen op het menselijk handelen in andere landen? Hiermee wordt dus aandacht gegeven aan internationale betrekkingen en ontwikkelingssamenwerking.

Go/No Go moment

Na fase 2 vindt op basis van de verzamelde gegevens besluitvorming plaats over de voortgang van het project.

Fase 3**OPSTELLEN VAN EEN KADER VOOR UITVOERINGS-PROJECTEN EN KEUZE VAN PROJECTEN**

Om zo goed mogelijke resultaten te bereiken zullen we het project afbakenen. Daarbinnen is nog veel mogelijk, zo blijkt uit een eerste oriëntatie. Na fase 1 en 2 wordt het kader voor de uitvoeringsprojecten opgesteld, dat in deze fase 3 wordt uitgewerkt. Hier geven we kort een aantal uitgangspunten:

De doelgroep is 4 tot 12 jarigen.

De verschillende activiteiten waarmee kinderen van verschillende leeftijden zich bezig houden, moeten in de projecten tot uiting komen. Ze zitten in de klas, doen mee aan naschoolse opvang, spelen in hun vrije tijd met vriendjes enz. De groepen kinderen hebben ook verschillende culturele achtergronden.

De inhoud van de projecten wordt getoetst aan de kerndoelen basisonderwijs, zoals deze recent zijn vastgelegd in de uitgave 'Kerndoelen basisonderwijs 1998 (Ministerie OC en W, Den Haag, aug '98)'.

Het aantal uitvoeringsprojecten wordt vastgesteld nadat de voorstudies (fase 1 en 2) zijn afgerond.

De projecten spelen zich af in zowel binnen- als buitenschoolse situaties. Bij elk project zijn een of twee educatief medewerkers als begeleiders betrokken. We willen de projecten zo kiezen, dat er uitvoerders uit verschillende educatieve domeinen aan mee doen, met verschillende culturele achtergronden. Minstens één van de betrokkenen heeft ervaring op het gebied van NME. De uitvoerders hebben door bestaande activiteiten al blijk gegeven van hun interesse voor intercultureel werken en mondialisering. Zoveel mogelijk wordt aangesloten bij al bestaande activiteiten.

Fase 4**UITVOERING VAN PROEFPROJECTEN**

In elk van de vier grote steden worden al NME-projecten uitgevoerd, die bij nader onderzoek elementen van mondialisering in zich hebben.

Om een idee te geven: In stadsdeel De Pijp in Amsterdam wordt bij een buurthuis wekelijks getuiniert met kinderen uit de buurt. In de praktijk is ca. 50% van de deelnemende kinderen van buitenlandse afkomst. Het continue karakter van dit project, de doelgroep, de locatie en de ambitie van de NME-medewerker van dit project lijken voldoende aanknopingspunten te bieden om in een proefproject uit te zoeken wat de mogelijkheden zijn om interculturele en mondiale aspecten op een aantrekkelijke manier in dit project in te bouwen.

Een heel ander voorbeeld: Plaats van handeling is stadsdeel Oud-West in Amsterdam. Daar wordt onder leiding van een NME-medewerker het Ekokids project uitgevoerd voor kinderen van 10-12 jaar. Een jaar lang komen de kinderen wekelijks na schooltijd bij elkaar in het buurthuis annex kinderboerderij om verschillende activiteiten in het kader van leefbaarheid in hun eigen buurt uit te voeren. Nadrukkelijk worden buurtbewoners door de kinderen betrokken bij het project bijvoorbeeld door het 'schoonste straat project' en door het aanleggen van geveltuintjes. In de loop van het project zullen contacten worden opgebouwd met kinderen in Managua. Met Managua heeft Amsterdam al jaren een stedenband.

Een laatste voorbeeld: Tuinieren met allochtone en niet-allochtone kinderen tezamen.

Kinderen van buitenlandse afkomst hebben een groot deel van hun natuur- en milieu-ervaringen opgedaan in een ander land dan Nederland. De natuur- en milieubeelden van deze kinderen kloppen dan ook vaak niet met de natuur- en milieu-situatie in Nederland. In het project 'Tuinieren met allochtone kinderen' wordt op een speelse manier aandacht besteed aan de natuur- en milieubeleving van allochtone kinderen. Het project vindt plaats op een schooltuinencomplex in Amsterdam. Hier leren kinderen door tuinieren en buitenactiviteiten de relatie te leggen tussen de natuur- en milieusituatie in hun land van herkomst en de natuur- en milieusituatie in Nederland.

Bij voorkeur sluiten we aan bij projecten als hierboven beschreven, uitgaande van het geformuleerde kader. Misschien zijn er ook samenwerkingsmogelijkheden met de andere mondialiseringsprojecten van de Extra Impuls. Elk project wordt bekeken op mogelijkheden van mondialisering of interculturele samenwerking. Voorstellen voor concrete aanpassingen op dat punt worden uitgewerkt. In de praktijk wordt de haalbaarheid getoetst, waarna bijstelling volgt.

Fase 5

EVALUATIE

De evaluatie bestaat uit twee delen.

- De opzet en uitvoering van de ontwikkelingsprojecten worden geëvalueerd. De omschrijving van het kader waarbinnen elk proefproject wordt uitgevoerd zal zo concreet zijn, dat een goede evaluatie mogelijk is.
- De opzet en uitvoering van het project als geheel wordt geëvalueerd op inhoud en organisatie. Overigens zal op basis van tussentijdse evaluaties - na elke fase - het project waar nodig worden bijgesteld. Het NCDO wordt hiervan op de hoogte gehouden. Zowel punt 1 als punt 2 leiden tot conclusies en aanbevelingen voor vervolg. Hiervan wordt schriftelijk verslag gedaan.

Fase 6

OPSCHALING

De ervaringen uit het project zullen worden vastgelegd in een goed toegankelijk document, bijvoorbeeld een good practice boek, dat NME-medewerkers en COSsen elders in het land kunnen gebruiken bij het implementeren van multiculturele en mondiale aspecten in NME. Dit boekwerk zal op een studiedag worden gepresenteerd, met workshops om praktijkervaring op te doen.

Projectstructuur

Een stuurgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de organisaties die aan het project deelnemen, volgt de ontwikkelingen in het project als geheel. Daartoe komt de stuurgroep regelmatig bijeen om mede de lijn van het project te bepalen wat betreft de concrete uitvoering.

Het IKC levert de voorzitter van de stuurgroep.

De dagelijkse coördinatie ligt in handen van het Amsterdams NME Centrum.

Bij elk uitvoeringsproject is een inhoudelijk deskundige begeleider betrokken. Deze koppelt terug naar de coördinator.

Zie ook taakverdeling.

Taakverdeling

Het Amsterdams NME Centrum is penvoerder van het project en verantwoordelijk voor het voldoen aan de algemene voorwaarden van de NCDO voor uitvoering en verantwoording van het project. Het Amsterdams NME Centrum is tevens coördinator van het project: het centrum begeleidt bij de uitvoering van de uitvoeringsprojecten, onderhoudt regelmatig contacten met de participanten, zorgt voor terugkoppeling van informatie en zorgt voor uitvoering van het project volgens de gestelde doelen en binnen de afgesproken termijn. Het Amsterdams NME Centrum draagt zorg voor de inventarisatie van (lokale) organisaties (fase 1). Tenslotte neemt het NME Centrum deel aan het afstemmingsoverleg dat door het NCDO wordt georganiseerd voor het programma 'Mondiale aspecten en NME'.

Het NME Vier-grote-steden-overleg neemt met één of meer uitvoeringsprojecten deel aan het project en geeft feedback op tussentijdse rapportages over de stand van zaken van het project. De vier-grote-steden leveren een inhoudelijke en organisatorische bijdrage aan de opschaling van het project.

Het LSO, COS-Nederland en IKC Natuurbeheer (en eventueel andere organisaties) hebben vanuit hun inhoudelijke expertise en hun kennis van het werkveld dat zich met mondialisering bezig houdt een adviserende, stimulerende en sturende rol. Zij zijn nauw betrokken bij de uitvoering van de inventarisatie en de definiëring van de begrippen. Het IKC begeleidt de inventarisaties van literatuur en projecten in fase 1 en draagt zorg voor afstemming en samenwerking in deze.

Afhankelijk van de invulling van fase 4 leveren zij ook inhoudelijke bijdragen aan de uitvoering van de projecten.

Zij geven kritische feedback op de inhoud van de uitvoeringsprojecten en de voortgang van het project als geheel.

Zij nemen deel aan het voortgangsoverleg met alle betrokken uitvoerenden. Dit overleg vindt minimaal als afsluiting van elke fase plaats.

Bijlage 2

Begeleidende brief

Aan:
geadresseerde

Betreft: mondiale en interculturele aspecten van NME

Amsterdam, 15 januari 1999
briefnr 990023

Beste collega,

Bijgaand sturen wij u een vragenlijst. Een select aantal organisaties, waaronder de uwe, ontvangt deze post, omdat we vermoeden dat ze ervaring hebben met mondiale of interculturele aspecten van NME.

In opdracht van de Extra Impuls voeren het overleg van de vier grote steden, IKC-Natuurbeheer, COS-Nederland en LSO een speciaal project uit. Met dit project willen we nagaan welke mogelijkheden er zijn om NME-projecten en activiteiten met een mondiale of interculturele invalshoek te bevorderen.

Met mondiale aspecten bedoelen wij NME onderwerpen die vanuit een internationale invalshoek worden benaderd en die de grenzen van ons eigen land overstijgen. Wat betreft interculturele aspecten denken wij aan een benadering die aansluit bij en/of rekening houdt met de verschillende culturen in de Nederlandse samenleving of met NME- onderwerpen waarbij een relatie gelegd wordt met de landen van herkomst.

In ons project willen we graag gebruik maken van reeds opgedane ervaringen en aanwezige kennis. Met deze vragenlijst willen we inventariseren welke NME-projecten of activiteiten er zijn uitgevoerd met een mondiaal of intercultureel karakter.

De vragen hebben uitsluitend betrekking op NME-projecten en/of activiteiten voor kinderen van 4-12 jaar, gericht op de binnen en/of buitenschoolse praktijk van uw organisatie.

Ook willen we graag weten waardoor en hoe uw organisatie erin slaagt om aandacht te besteden aan mondiale of interculturele aspecten van NME, of waarom juist niet. Voorts zijn we benieuwd of uw organisatie behoefte heeft aan een verdere uitwerking, verbreding of verspreiding van de mondiale of interculturele benadering van NME-activiteiten en projecten.

Via de resultaten van deze enquête hopen wij zicht te krijgen op wat er in de praktijk gebeurt. Welke factoren en processen dragen bij tot het succes of het falen van initiatieven waarin een mondiale en interculturele benadering van NME aan de orde is?

Vervolgens worden enkele projecten gestart waarvoor uw

inbreng richtinggevend is. Zowel van de resultaten van de enquête als van de verdere ontwikkelingen zult u op de hoogte worden gehouden.

Wij stellen uw medewerking aan deze enquête zeer op prijs. Wij schatten dat de invulling van de vragenlijst maximaal 20 minuten duurt. U kunt het formulier faxen of ongefrankeerd naar het antwoordnummer van het LSO retourneren.

De mogelijkheid bestaat dat wij na ontvangst van uw vragenlijst telefonisch contact met u opnemen, omdat we graag een nadere toelichting willen. Ook kan het zijn dat wij u verzoeken om relevant educatief materiaal toe te willen sturen.

Graag ontvangen wij de ingevulde enquête binnen twee weken (uiterlijk 29 januari) van u retour. Het spreekt voor zich dat wij de gegevens die u aanlevert met de nodige zorg en vertrouwelijkheid behandelen.

Mocht u vragen hebben naar aanleiding van de brief en/of de vragenlijst, dan kunt u zich wenden tot ondergetekende.

Mede namens het overleg van de vier grote steden, IKC-Natuurbeheer en COS-Nederland dank ik u bij voorbaat voor uw medewerking.

Madeleine Vreeburg
educatief medewerker LSO

Vragenlijst

Deze vragen hebben betrekking op NME-projecten en/of activiteiten voor kinderen van 4-12 jaar, zowel binnen als buitenschools.

- 1 Heeft uw organisatie tijdens de afgelopen vier jaar NME-projecten of -activiteiten uitgevoerd waarbij:
 - a expliciet internationale aspecten aan de orde kwamen?
ja/nee* (*svp omcirkelen wat van toepassing is)
 - b expliciet rekening werd gehouden met de verschillende culturen in de Nederlandse samenleving?
ja/nee*
 - c beide aspecten aan de orde kwamen
ja/nee*

Indien u een keer of vaker ja antwoordt, ga door met vraag 3

- 2 Wat zijn de belangrijkste redenen om geen aandacht te besteden aan een mondiale of interculturele benadering van de NME-activiteiten voor 4-12 jarigen van uw organisatie.
(omcirkel wat van toepassing is, meerdere antwoorden zijn mogelijk)
 - a te moeilijk
 - b te afstandelijk
 - c behoefte ontbreekt bij de doelgroep

- d te weinig bruikbaar materiaal
 e geen goede voorbeelden voorhanden
 f geen prioriteit
 g samenwerkingsmogelijkheden ontbreken
 h anders, namelijk
 ga door met vraag 14
- 5 Wat is de titel van dit/deze project(en) of deze activiteit(en)?
- 6 Wat was de aanleiding om expliciet aandacht te besteden aan een mondiale invalshoek?
- 7 Kunt u in enkele trefwoorden aangeven over welk(e) NME onderwerp(en) het gaat?
- 8 Kunt u aangeven op welke wijze de/het NME-onderwerp(en) op mondiale wijze is (zijn) uitgewerkt?
- 9 Kunt u in het kort omschrijven welk(e) doel(en) het project/de activiteit beoogt?
- 10 Voor welke leeftijdsgroep is het project bestemd?
- 11 Zijn bij de uitvoering van dit project andere organisaties, instellingen, bedrijven, gemeentelijke afdelingen betrokken?
 ja/nee*
 Zo ja, welke?
- 12 Welke rol spelen deze organisaties in het project, in de activiteit?
- 13 Kunt u in enkele trefwoorden aangeven hoe deze samenwerking verliep (knelpunten, successen)?
- 10a Heeft de lokale, regionale of provinciale overheid de realisering van dit project gestimuleerd?
 a in beleid
 b financieel
 c anders, nl.
- 10b Zo nee, is het wel geprobeerd hen er bij te betrekken en waarom is het niet gelukt/doorgegaan?
- 11a Is project geevalueerd? ja/nee*
- 11b Welke zijn de belangrijkste evaluatiegegevens of resultaten van het project?
- 12 Kunt u een korte omschrijving geven van het projectmateriaal (soort materiaal, omvang, aparte uitgaven voor kinderen en docenten, leskist, audiovisueel, excursie enz.)? (Eventueel foldermateriaal s.v.p. bijsluiten)
- Is het materiaal nog verkrijgbaar: *ja/nee
 Zo ja, waar te bestellen?
 Prijs?
- 13 Welke zijn de belangrijkste knelpunten voor een mondiale of interculturele benadering van de NME-activiteiten van uw organisatie voor 4-12 jarigen. (omcirkel het antwoord dat van toepassing is, meerdere antwoorden zijn mogelijk):
 a te moeilijk
 b te afstandelijk
 c behoefte ontbreekt bij de doelgroep
 d te weinig bruikbaar materiaal
 e geen goede voorbeelden voor handen
 f geen prioriteit
 g samenwerkingsmogelijkheden ontbreken
 h anders, namelijk
- 14 Indien u meer aandacht wilt besteden aan een mondiale of interculturele benadering van NME, waar heeft u dan het meest behoefte aan (aangeven cijfer 1 (veel behoefte) t/m 5 (weinig behoefte))
 — meer deskundigheid
 — concreet materiaal
 — betere samenwerking in gemeente, regio of provincie
 — beter of meer (internationaal) beleid van gemeente of provincie
 — meer geld en meer tijd
 — extern advies
 — anders, nl.
- 15 In welke praktijken in uw regio ziet u de meeste mogelijkheden om (meer) aandacht te besteden aan een mondiale of interculturele invalshoek?
 a schooltuin
 b stedenband
 c verlengde schooldag
 d dierentuin
 e specifieke regionale activiteit, namelijk ...
 f anders, ...
- Tot slot willen u vragen de volgende gegevens in te vullen:
 Naam contactpersoon: dhr/mevr.
 adres:
 postcode/woonplaats:
 telefoonnummer:
 e-mail:
- Graag ontvangen wij de ingevulde enquête binnen twee weken (uiterlijk 29 januari) van u retour.
 Faxen of sturen naar:
- LSO fax 020-6391499 LSO
 Antwoordnummer 11556
 1000 RA Amsterdam

Conclusies en aanbevelingen inventarisatie

In deze bijlage is de paragraaf 'Conclusies en aanbevelingen' uit het verslag inventarisatiefase Mondiale en Interculturele aspecten van NME (LSO, febr. 1999) opgenomen. Belangstellenden kunnen het gehele verslag opvragen bij het Amsterdams NME Centrum.

Uit de inventarisatie blijkt dat de bestaande praktijken volop mogelijkheden bieden voor de projectgroep om een aantal pilots te starten c.q. te volgen.

Er zijn redelijk veel NME projecten die een internationale invalshoek in zich hebben. Wat opvalt is dat de reden om geen mondiale invalshoek te kiezen niet ligt in het feit dat het te moeilijk zou zijn, of te afstandelijk, maar het is gewoon geen prioriteit.

Ook bij de vraag naar de belangrijkste knelpunten is er geen sprake van te moeilijk of te afstandelijk, maar wel van een gebrek aan bruikbaar materiaal. Dit is in overeenstemming met de lijst titels van projecten en de aanwezige verkrijgbaarheid. Het is zeldzaam dat er landelijk beschikt kan worden over het materiaal van projecten. Hier ligt een taak voor de projectgroep.

De lijst met genoemde thema's biedt veel perspectief. Vrijwel alle thema's horen uiteraard thuis in beide velden (NME en mondiaal). Hoe de thema's worden uitgewerkt is niet geheel duidelijk geworden maar kan in de loop van het project verder worden bekeken. Hierbij kunnen ook de bestudeerde documenten een rol spelen. Wat wel duidelijk is geworden dat de thema's in combinatie met de doelstellingen van de projecten 'inzicht geven in' en 'bewust worden van'. Dit is opmerkelijk omdat de thema's voedsel, water, wonen en dergelijke toch duidelijk ook gewone kennis- en houdingsdoelstellingen kunnen hebben.

In de inventarisatiefase werd duidelijk dat er zeer veel wordt samengewerkt, op allerlei niveaus. En dan gaat het niet alleen om financiële ondersteuning. In een van de projecten wordt komend jaar een poging gedaan om meer samen te werken op regionaal gebied. Het zijn deze initiatieven die kansrijk zijn voor de activiteiten van de projectgroep het komende jaar.

Er zijn geen duidelijke knelpunten naar voren gekomen in de praktijk van de samenwerking. De paar gegevens die dit heeft opgeleverd zijn niet representatief en lopen ook niet als rode draad door de gesprekken. Vrijwel iedereen richt zich op de bovenbouw in het primair onderwijs.

Dit is een belangrijk punt om aandacht aan te geven. Waarom is dat zo? En hoe verhoudt zich dit tot de schoolbrede projecten waarvan er ook een aantal zijn.

Afsluitend wordt opgemerkt dat het bij de keuze van de pilotprojecten wenselijk lijkt om aan te sluiten bij die praktijken die het meest kansrijk worden geacht: schooltuinen, stedenbanden en de verlengde schooldag.

Bijlage 3

Verslaglegging pilots

Verslaglegging is in ons mondialiseringssproject erg belangrijk. Om onderling ervaringen te kunnen uitwisselen en om collega's in de natuur en milieu-educatie en ontwikkelingseducatie te kunnen informeren. Om een praktisch en inspirerend verslag te maken, hebben we veel informatie nodig, van jullie, uit de praktijk. Daarom: graag jullie aandacht voor het verslag! Onderstaande vragen zijn bedoeld als checklist bij het maken van je verslag.

De indeling is hetzelfde als die van de offertes die jullie indertijd hebben ingediend. We willen graag dat al deze aspecten ook terugkomen in je verslag, maar je hoeft niet precies de vragen in deze volgorde te beantwoorden. Maak vooral een verslag in je eigen stijl. Als je dat handig vindt, kan ik je deze vragen ook op schijf of per e-mail sturen.

Algemene organisatorische informatie

- Naam project
- Naam organisatie
- Contactpersoon
- Adres
- Telefoon
- Faxnummer
- e-mail adres

Opzet, inhoud en uitvoering project

Kenschets

Geef in het kort de meest karakteristieke kenmerken van het project. Is het een binnenschool of een buitenschools project, voor wie is het bedoeld, waar draait het inhoudelijk om? enz.

Doelstelling

Hoe luidde de doelstelling van je project?
Heb je alle doelen kunnen halen?
Op welke punten wel en op welke punten (nog) niet?
Licht je antwoord toe.

Doelgroep

Voor welke doelgroep is het project uitgevoerd?
Welke vraag had je doelgroep aan het begin van het project?
Geeft het project zoals dat is uitgevoerd daar een antwoord op?

Was dit de meest geschikte doelgroep om te bereiken wat je wilde of zou je een volgende keer voor een andere kiezen? Waarom?

Is het project naar jouw idee geschikt voor andere doelgroepen? Zo ja, welke?

Moet het daarvoor worden bijgesteld of kan het zo worden gebruikt?

Aantal kinderen betrokken bij uitvoering pilot

Hoeveel kinderen hebben uiteindelijk aan het project meegedaan?

Zijn dat er meer of minder dan je van plan was?

Waarom?

Relatie met bestaande project

Beschrijf kort hoe de relatie van deze pilot met het al lopende project.

Was die relatie er in de praktijk ook of zijn dingen in de uitvoering anders verlopen?

Op welke punten heeft de pilot het al lopende project versterkt?

Tijdspad

Geef een kort verslag van het verloop van het project. Geef daarbij aan in hoeverre de uitvoering overeenstemt met de oorspronkelijke planning. Als je van de planning bent afgeweken, geef dan aan wat daarvan de oorzaken zijn.

Resultaten, effecten en producten

Welke resultaten wilde je met deze pilot bereiken? Is je dat gelukt? Beschrijf kort in hoeverre dit wel of niet is gelukt.

Geef een korte beschrijving van de producten die je hebt gemaakt. Geef daarbij aan of het eindproducten zijn of halffabrikaten.

Geef aan in hoeverre naar jouw mening het (half)product geschikt is voor verspreiding, hoe dat kan plaats vinden en welke kosten daar waarschijnlijk aan verbonden zijn. Stuur zo mogelijk een voorbeeld mee met dit verslag.

Doorwerking

Op welke wijze kunnen de kennis en ervaring die jij met dit project hebt opgedaan en de producten die het heeft opgeleverd onder de aandacht worden gebracht van collega's?

Denk bij het beantwoorden van deze vraag ook aan de mogelijkheden die het NCDO daarvoor al zal bieden: (regionale) work-shops, een reader en artikelen in verschillende tijdschriften.

Samenwerking met andere (vrijwilligers)organisaties

Met welke organisaties heb je samengewerkt?

Hoe was de taakverdeling?

Ging het in de praktijk zoals je dat tevoren had bedacht of liep het anders?

Wat ging dan anders en waarom?

Heb je suggesties en ideeën voor toekomstige projecten en activiteiten?

Inhoudelijke criteria

Beschrijf op welke wijze aan de inhoudelijke criteria tegemoet is gekomen. Als bepaalde criteria niet uit de verf gekomen zijn, is het interessant te vermelden hoe dat volgens jou komt. Het ging om de volgende criteria, maar je kunt daar natuurlijk zelf andere aan toe voegen:

- Mondiaal aspect in leertraject
- Inbedding in bestaande educatieve programma's op langere termijn
- Internationale samenwerking of interculturele aspecten
- Mondiale thema's
- Aansluiten bij Lokale Agenda 21
- Overdraagbaarheid naar andere organisaties

Begroting

Stel aan de hand van de ingediende begroting de eindafrekening op. Deze eindafrekening kan worden ingediend bij het Amsterdam NME Centrum, t.a.v. Lydia Haafkens.

Kopieën van nota's voor aanschaf materialen e.d. zoveel mogelijk bijvoegen.

Tenslotte

Je hebt je intensief bezig gehouden met een pilot, waarvoor niet veel geld en niet veel tijd beschikbaar was. Je hebt in die korte tijd toch een heleboel weten te bereiken. Ongetwijfeld zijn er dingen die je graag had willen doen, maar waar je niet aan toe bent gekomen. En het omgekeerde geldt waarschijnlijk ook.

Kun je aangeven wat volgens jou de belangrijkste winstpunten zijn van deze pilot, voor jezelf, je collega's, je organisatie, voor anderen?

En wat zou je nog willen oppakken als je opnieuw de gelegenheid kreeg om een project uit te voeren?

Bijlage 4

Inleiding startbijeenkomst pilots

Chris Maas Geesteranus

14 april 1999

Achtergrond

In formele stukken, zoals de Extra Impulsprogramma's (interdepartementaal NME-project van 1996-2000) over biodiversiteit, mondialisering en duurzaamheid komt steeds weer de verbreding van NME aan de orde. Dit aspect van NME is kennelijk onontbeerlijk om een duurzame samenleving naderbij te brengen; toch zijn beide werkelden nog grotendeels sectoraal georiënteerd. Aan de andere kant wordt steeds weer erkend dat Natuur en Milieu Educatie die zich niet richt op brede concepten van leefbaarheid met (sociaal-)culturele en economische aspecten, te sectoraal is. Ikzelf vind NME die zich alleen richt op natuur en milieu in het eigen land, en geen maatschappelijke elementen daarin betreft, elitair en onsolidair. Gelukkig gebeurt er wel iets op dit punt, maar het is nog mondjesmaat. In de sfeer van ontwikkelingsvraagstukken zijn organisaties die zich bezighouden met ontwikkelingsvraagstukken, doende bruggen te slaan tussen hun primaire aandachtsvelden en ecologische vraagstukken (biodiversiteit, landbouw, bosbouw en visserij, Lokale Agenda 21). Er zijn verschillende projecten op dit gebied in het kader van de Extra Impuls uitgevoerd, bijvoorbeeld scholenconferenties. Het LSO heeft een tweetal documenten over het onderwerp gepubliceerd. En COSsen werken zich uit de naad op regionaal niveau. Daarmee is echter nog geen 'landdekkende' vorm van structurele samenwerking tussen NME en ontwikkelingseducatie in de praktijk gerealiseerd. (Ik heb het nog maar even niet over de andere educaties). Ons project tracht een basis te leggen voor verdergaande vormen van die samenwerking. NME wordt in het LSO-document 'Met het oog op de educaties' (LSO, Amsterdam 1993) geassocieerd met de waarden zorg en verantwoordelijkheid en ontwikkelingseducatie met rechtvaardigheid. En dat is nu precies mijn probleem. In een studie van Fred Jansen (Universiteit Utrecht) over de ethiek van NME (een jaar of 5 geleden) constateert hij dat NME zowel een zorg als een rechtvaardigheidsaspect dient te bezitten. Maar meestal gaat het alleen over de zorg voor natuur en milieu. Zo komen we inderdaad niet verder met NME als we blijven ontkennen dat NME ook een sociaal en een economisch aspect dient te bevatten. Terzijde: ik vind dat we met biodiversiteit een eind in de goede richting zijn.

Maar wat vinden ontwikkelingsorganisaties van biodiversiteit? In mijn eerste gesprek met COS Nederland vroeg ik of dit nu geen goed onderwerp was voor dit project. "Nee", werd gezegd, "onze prioriteit is armoede". Toen dacht ik: dan moeten we een dergelijk onderwerp juist vasthouden want hier zit het echte probleem: hoe kunnen wij mensen inclusiever laten denken als we zelf nog niet voldoende verbinding leggen tussen zorg en rechtvaardigheid. Werken aan ontschotting tussen maatschappelijke bewegingen ten behoeve van een mondiaal burgerschap noemt Chris Huinder dat in Onze Wereld van december 1998.

Doel en inhoudelijk kader van het project

Het doel van het project is:

Verkennen van de ontwikkelingsmogelijkheden van een breed, mondiaal en intercultureel georiënteerd NME-werkveld.

Daarvoor hebben we jullie pilots nodig want met mooie theorieën alleen komen we niet zoveel verder. Ons inhoudelijk kader wordt eigenlijk goed verwoord in een Engels stuk dat we pas geleden ontvingen: 'Education for Sustainable Development in the Schools Sector'. Wij vinden dat dat stuk ook goed buiten het onderwijs is te gebruiken. Het stuk kent 7 kernconcepten die vervolgens worden uitgewerkt in leerdoelen. De kernconcepten zijn de volgende:

- Wederzijdse afhankelijkheid - van samenleving, economie en het natuurlijke milieu; tussen lokaal en mondiaal
- Burgerschap en beheerrechten en verantwoordelijkheden, participatie en samenwerking
- Noden en rechten - van toekomstige generaties
- Diversiteit - cultureel, sociaal, biologisch en economisch
- Kwaliteit van het leven, gelijkheid en rechtvaardigheid
- Duurzame verandering - ontwikkeling en draagvermogen
- Hanteren van onzekerheid en voorzorg

Nogal een lijst waar je allemaal aan moet denken. Maar onze ambitie is dan ook om een basis te leggen (let wel: niet meer dan dat) voor een nieuwe manier om met mondialisering van NME om te gaan. En daarvoor moeten we wel wat grensverleggend werken. Jullie dus ook, wat ons betreft. Maar op een bepaalde manier zijn jullie daar in ieder geval al mee bezig.

Resultaten

- Analyse van, wenselijkheden, mogelijkheden en knelpunten ten aanzien van een grotere mate van samenhang van NME en ontwikkelingseducatie.
- Handreikingen (op het niveau van leerprogramma's) voor uitvoerende maatschappelijke instellingen met belangstelling voor het thema Mondialisering van NME.
- Een voorstel voor een ontwikkelingstraject, vanaf 2000, aan organisaties binnen NME en ontwikkelingseducatie.
- Een voorstel (inclusief financiën) aan de Stuurgroep NME van de Extra Impuls om zo'n ontwikkelingstraject te realiseren.
- Een opzet voor een aantal communicatie-activiteiten in beide werkvelden.

Werkwijze (t/m 31 december 1999)

De hier voorgestelde poging tot een vergrote samenwerking van twee redelijk onafhankelijk van elkaar opererende werkvelden is geen sinecure. Verschillen in optiek, moeilijk te integreren aanpakken en belangen, niet op elkaar afgestemde culturen en behoefte aan eigen identiteit zijn enkele barrières die moeten worden overkomen. De werkwijze om tot samenwerking te komen, moet dan ook heel zorgvuldig worden bepaald en uitgevoerd. Interactiviteit tussen de werkvelden is een eerste vereiste.

Daarom hebben we de volgende fasering bedacht:

- Initiatiefase (september 1998):
Vorming van een kleine projectgroep uit beide werkvelden en inschatting van de te verwachten problemen.
- Definiërings- en inventarisatiefase (oktober 1998 - maart 1999)

Waar gaat dit project nu eigenlijk over?

In deze fase wordt grondig nagegaan in hoeverre er mogelijkheden voor, problemen met en ideeën over samenwerking bestaan in beide werkvelden. Daarbij worden bestaande en afgesloten samenwerkingsprojecten beoordeeld en geëvalueerd.

Deze fase wordt afgesloten met een rapportage van het LSO, inclusief aanbevelingen en concrete aanwijzingen voor vormen van samenwerking. Op grond daarvan worden de volgende fasen gestart:

- Pilotfase (april - september/november 1999)
Uitvoering van een uitgebreid experiment met samenwerking op verschillende niveaus.

- Evaluatiefase (september-oktober 1999)
Externe communicatie en overleg en misschien enkele (regionale) conferenties om de concrete samenwerkingsmogelijkheden te verkennen op basis van de gevonden gegevens.
- Ontwikkelingsfase (november-december 1999)
Besluitvorming over welke aspecten in de uitvoeringsfase (vanaf 2000) worden meegenomen.

Nu zijn we dan eindelijk zo ver dat we in de praktijk een aantal mensen - jullie - kunnen vragen om die gedachten van mondialisering van NME eens uit te werken. We willen in ieder geval de volgende zaken benadrukken:

- in dit project gaat het over leren, niet alleen informatie-overdracht.
- als je last hebt van dogma's (zoals: jonge kinderen moet je niet vermoeien met de mondiale problemen van volwassenen), denk er dan ook even over na hoe grensverleggend je zelf bent.
- sluit aan bij Lokale Agenda 21 initiatieven, waar mogelijk.
- zorg dat het resultaat van je project kennisdoelen bevat, dat je alles methodisch vastlegt en dat er een handelingsperspectief voor de lerende is.
- zorg ervoor dat de discussie over normen en waarden een flinke rol speelt in het project.
- leg nauwkeurig vast hoe je samenwerkt met andere instellingen en wat daarmee de ervaringen zijn (dit is een belangrijke basis voor het resultaat dat wij hopen te behalen).
- als er materiaal wordt ontwikkeld, maak dat dan zo dat het breed verspreidbaar is.
- leg in een soort draaiboek het werkproces vast; dat is nuttig voor de overdraagbaarheid.

Wat gaan wij nu met jullie resultaten doen? Ik heb al iets gezegd over de mogelijke opbrengsten van dit project. We gaan zaken bundelen, de essenties eruit halen, plannen maken voor de toekomst, misschien een boek maken met de integrale resultaten van jullie werk en vooral in beide werkvelden ons manifesteren. Want we willen er wel duidelijk voor zorgen dat dit project op de agenda komt van NME 21.

Bijlage 5

Adressen en contactpersonen uitvoeringsprojecten

Kinder Milieu Band 21

COS Groningen
Anneke Lindeman
tel 050 - 3132076
fax 050 - 3188124
cosgroningen@antenna.nl

Mondiale speurtocht voor groep 1 en 2

COS Noord-Holland Noord
Miriam Kalshoven
tel 072 - 5202517
fax 072 - 5124889
cosnhn@cossen.nl

Een reis naar Mutare

Stichting Stedenband Haarlem-Mutare
Elisabeth Lodewijk
tel 023 - 5313307
fax 023 - 5315423

Hutspot, cous-cous en jamma-jamma

p/a Amsterdams NME Centrum
Martin Camphuijsen
tel 020 - 6225404
fax 020 - 4279929
camphuijsen@anmec.nl

Ecokids multicultureel

Bart de Koning
tel 020 - 6630660
dekoning@dds.nl

NME in de Verlengde Schooldag

Natuur en Milieucommunicatie Utrecht
Leen Buskes
tel 030 - 2863834
fax 030 - 2863835
l.buskes@utrecht.nl

Beelden van Afrika

Buro voor Internationale Solidariteit
Paul Smeets & Ger Houben
tel 043 - 3216243
fax 043 - 325 6392
bis.maastricht@antenna.nl

Bijlage 6

Afkortingen

BIS

Bureau voor Internationale Solidariteit

CNME

Centrum voor Natuur- en Milieu-educatie

COS

Centrum voor Internationale Samenwerking

Extra Impuls NME

Uitvoering van het Strategisch Beleidskader 'Kaderplan NME 1996 - 2000' ter versterking en verbetering van de praktijk van NME

IKC Natuurbeheer

Informatie- en Kenniscentrum van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV)
Nu: Expertisecentrum LNV, Onderdeel Natuurbeheer

KMB 21

Kinder Milieu Band (in de 21 ste eeuw)

Mondiaal Centrum

Lokale centra t.b.v. bewustwording van mondiale aspecten van onze samenleving

Lokale Agenda 21

Gemeentelijk actieprogramma t.b.v. dialoog over duurzame ontwikkeling; Lokale Agenda 21 is een gevolg van de Verenigde Naties Conferentie in 1992, de UNCED (United Nations Conference on Environment and Development)

LSO

Landelijk Servicebureau Ontwikkelingseducatie.

NCDO

Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling

NMC

Natuur en Milieu Communicatie

NME

Natuur en Milieu Educatie

NME 21

Landelijk stimuleringsprogramma (2000 - 2003) voor verbreding en verbetering van NME en Leren voor Duurzaamheid

PABO

Pedagogische Academie Basisonderwijs

SLO

Stichting voor de Leerplanontwikkeling

